

kadaşları tarafından Milan'da misyonerlik amacına yönelik olarak kurulan ve günümüzde varlığını sürdüren Barnabi tarikatı, Francis de Sales'in (ö. 1622) karşı reformcu olarak kurduğu, misyonerlik faaliyetlerine de katkıları olan Visitation Order, Giovanni Bosco'nun özellikle misyonerlik yapmak üzere 1841'de Turin'de kurduğu ve halen yaşayan Salesialılar Katolik tarikatları içerisinde en büyük olanlardır. XIX ve XX. yüzyıllardan itibaren Protestan ülkelerinde de bazı tarikatların kurulmaya başlandığı görülmektedir. Richard M. Benson tarafından 1865'te kurulan monastik karakterli Society of Saint John the Evangelist (Cowley Fathers) bu tip tarikatların içerisinde en kayda değer olanıdır. Tarikat bugün özellikle Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avusturya gibi ülkelerde faaliyetlerine devam etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

D. Woodard, *Our Separated Brethern*, London 1968; H. D. Mc Donald, "Monothelites", *The New International Dictionary of the Christian Church* (ed. J. D. Douglas), Michigan 1974, s. 673, 674; a.mlf., "Montanism", a.e., s. 674; D. Christie-Murray, *A History of Heresy*, Oxford 1989; Mehmet Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Ankara 1995; a.mlf., "Hristiyanlık'ta Teslis Doktrini ve Hristiyan İ'tizalleri", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 5, Ankara 1982, s. 141-156; Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s. 299-326; C. A. Scott, "Paulicians", *ERE*, IX, 695-698; W. M. Clow, "Socinianism", a.e., XI, 650-654; C. Kannengiesser, "Arianism", *ER*, I, 405, 406; T. Nersoyan, "Armenian Church", a.e., I, 413-417; K. Rudolph, "Heresy. An Overview", a.e., VI, 269-275; R. L. Wilken, "Marcionism", a.e., IX, 196; W. H. C. Frend, "Monophysitism", a.e., X, 66-68; N. D. Mitchell, "Religious Orders: Christian Religious Orders", a.e., XII, 308-312; N. T. Ammerman, "Schism-An Overview", a.e., XIII, 98-102; M. Hill, "Sect", a.e., XIII, 154-159; T. F. Sable, "Uniate Churches", a.e., XV, 138-141.

MEHMET AYDIN

VII. HİRİSTİYANLIK ve DİĞER DİNLER

A) Hristiyanlık ve Kurtuluş Kavramı. Hristiyanlığın temel öğretisini Hz. İsa'nın kurtarıcılığı oluşturur. İnsanlığın kurtuluşu için kendini feda eden İsa kurtuluşun merkezidir. Geleneksel öğretiye göre insanlar kurtuluşa erebilmek için ona inanmak ve bugün onun bedenini temsil eden kiliseye intisap etmek zorundadır. Kilise babaları bunu, "Kilise dışında kurtuluş yoktur" (Extra ecclesiam nulla salus) ifadesiyle formüleleştirip bir dogma haline getirmişlerdir. Bu dogmaya göre Hristiyanlık'ta doğru yolu temsil ettiği iddia-

sında bulunan Katolik kilisesinin dışında hiçbir din, hatta Ortodoks ve Protestan kiliseleri gibi diğer hristiyan kiliseleri bile insanı kurtuluşa ulaştıramaz. II. Vatikan Konsili'ne (1962-1965) kadar bu yaklaşım Katolik kilisesinin diğer din ve mezheplere karşı katı tutumunu ifade eder. Bu son konsilde ise Hristiyanlık dışında başka dinlerin varlığı kabul edilmiş, bunların bazı olumlu değerler taşıdıklarından ve insanların kurtuluşuna yardımcı olduklarından söz edilmiştir. Bununla birlikte yine kilise kurtuluşun evrensel aracısı olarak görülmüş ve bu sebeple misyonerliğe daha çağdaş metotlarla devam edilmesi benimsenmiştir. Öte yandan Katolik kilisesi II. Vatikan Konsili'nden sonra diyalogdan söz etmeye başlamıştır.

Kilise, XV. yüzyılın ortalarına kadar dinî inancın muhtelif şekillerinden bahsetmeyi gerekli görmemiştir. Bunun sebebi, kilisenin, Yahudilik de dahil olmak üzere, Hristiyanlık'tan başka hiçbir dini geçerli saymamasıdır. Sadece Akdeniz çevresindeki ülkelerden ibaret bir dünyadan haberdar olan kilise, bu dünya insanların İncil'i tanımamaları için hiçbir sebebin bulunmadığına inanmış, kilise dışında kalanların ebedî olarak cehennemde kalacaklarını ilân etmiştir. XV. yüzyıldan itibaren gerçekleşen coğrafi keşifler sonunda dünyanın daha büyük olduğu ortaya çıkınca İncil'in mesajının ulaşamadığı sayısız putperest topluluklarla karşılaşan hristiyan teologların vicdanları bütün bu insanları cehennemlik ilân etmekten rahatsız olmuş, İncil'le tanışmayan toplulukların konumu hristiyan teologları arasında ciddi tartışmalara yol açmıştır. Ancak bu tartışmalar hristiyanların genelini etkilememiş ve bir gün bütün dünyanın hristiyanlaşacağı inancı devam etmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hristiyan dünyasının güçlenmesi ve siyasî-askerî başarıların kazanılması bu inancın yakın bir zamanda gerçekleşeceği umudunu arttırmıştır. Fakat bu durum II. Dünya Savaşı'ndan sonra tersine dönmüştür. 1949 devriminden sonra Çin'de uyanış ve gelişme süreci başladı; 1947 yılında bağımsızlığını kazanan Hindistan kültürel açıdan bütün hristiyan dünyasını önemli ölçüde etkiledi. 1948'de yahudiler, Katolikler'in inancının tam aksini gerçekleştirecek kutsal topraklarda bağımsız İsrail Devleti'ni kurdular. İslâm dünyasında da hızla güçlenen bir uyanış başladı ve Batı toplumunda da İslâm'a duyulan ilgi giderek arttı. Sonuç olarak koloni sisteminin çöküşü, iletişimdeki devrim, plüralist top-

lumun doğuşu gibi gelişmeler, Hristiyanlık'tan başka dinlerin de tarihte hatırlanmaya değer mânevî başarılar elde etmiş olduklarını ortaya koydu ve hristiyanları bu dinler konusunda düşünmeye sevketti. Nihayet birçok hristiyan teologu, başka dinlere mensup kişilerin kendi dinî gelenekleri içinde kurtuluşa erebileceğini söylemeye başladı.

B) Hristiyanlık ve Diğer Dinler. 1. Temel Yaklaşımlar. Hristiyan teologlar Hristiyanlık dışı dinler konusunda üç farklı yaklaşım sergilemektedir. a) **Dışlayıcı (exclusivist) Yaklaşım.** Tanrı hakkındaki gerçek bilgi ve tecrübeyi Hristiyanlık'la sınırlandırır. Diğer dinlerle ilgili değerlendirmenin temel ölçüsü kilisedir. Kurtuluşun merkezine kiliseyi yerleştirdiği için bu yaklaşıma bazan kilise-merkezci yaklaşım da denilir. Dinler hakkındaki bu kabası Protestan teolog Karl Barth'tır. Ona göre insan Tanrı'yı kendiliğinden bilemez; ancak Tanrı'nın vahiy ile bildirmesi sonucunda insan O'nu tanıyabilir. Vahiy sadece Yeni Ahid'den ibaret olduğu için de Hristiyanlık dışında gerçek Tanrı bilgisi yoktur. Dinler hakkındaki gerçek bilginin tek kaynağı Tanrı olduğundan Hristiyanlık dışındaki dinler hakkında bilgi edinmek için karşılaştırmalı çalışmalar, felsefî açıklamalar ve benzeri arayışlar gereksizdir. Bir hristiyan başka hiçbir dinî gelenekle irtibat kurmaya çalışmamalıdır. "Kilise dışında kurtuluş yoktur" ifadesiyle formüle edilen bu yaklaşım 2000 yıl boyunca resmî inancı teşkil etmiştir. Bugün Ortodoks ve Protestan kiliseleri bu yaklaşımı hâlâ sürdürmektedir. II. Vatikan Konsili sırasında Katolikler arasında bu yaklaşım taraftarları azınlık durumuna düşmüşlerdir. b) **Çoğulcu (pluralist) Yaklaşım.** Bütün dinleri Tanrı'ya götüren eşit vasıtalar olarak görür, Hristiyanlığı da Tanrı'ya ulaştıran diğer dinlerle aynı statüde değerlendirir; fakat bu anlayışa göre de Hristiyanlık biraz daha emin bir yoldur. Hint asıllı Katolik teolog Raimundo Panikkar çoğulcu yaklaşım için "paralelizm" tabirini kullanır. Buna göre dinler doğruya ulaşmak için aynı hedefe yönelmişse bu durumda dinlerin birbirinden üstün ya da aşağı olduğunu söylemek anlamsızdır. Her din insanı gerçeğe ulaştırmakta eşit değere sahiptir. Dışlayıcı yaklaşım kurtuluşu kiliseye bağlarken John Hick ve Paul F. Knitter gibi daha başka önemli isimlerin de savunduğu çoğulcu yaklaşım kurtuluşun temel noktasına Tanrı'yı koymuştur. Hristiyan teologlar arasında ço-

ğulcu yaklaşımın savunucuları azınlıktadır. c) Kapsayıcı (inclusivist) Yaklaşım. Tanrı'nın evrensel kurtuluş iradesi aksiyomunu, kurtuluşun İsa Mesih ve onun kilisesi aracılığıyla sağlanabileceği aksiyomuyla uzlaştırmaya çalışmaktadır. "Tamamlayıcı teoloji" de denilen bu yaklaşıma göre Hristiyanlık dışı dinlerde Tanrı'ya götüren işaretler, doğrular ve mânevî zenginlikler vardır. Fakat bunlar insanlığı tam kurtuluşa ulaştırma bakımından eksiktir, İsa Mesih bunları tamamlar ve mükemmel hale getirir. R. C. Zaehner'e göre İsa'nın, "Zannetmeyin ki ben şeriatı ya da peygamberleri yıkmaya geldim; yıkmaya değil tamamlamaya geldim" (Matta, 5/17) şeklindeki sözünün anlamı sadece İsrâil diniyle sınırlı değildir. İsa, Tevrat ve Eski Ahid peygamberlerinin sözleriyle birlikte Ârî ırkın kitaplarını, peygamberlerini de tamamlamak için gelmiştir. Kapsayıcı yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan Karl Rahner bu yaklaşımı daha değişik bir teoriyle açıklamıştır. Ona göre Hristiyanlık dışı dinlere mensup olanlar aslında gizli birer hristiyandır. Rahner, "İsimsiz hristiyanlar teorisi" adını verdiği bu tezinde ilk önce Tanrı'nın bütün insanlığın kurtuluşunu irade ettiğini, Tanrı'nın bir şeyi irade etmesinin ise o şeyin gerçekleşmesi için yeter sebep olduğunu ifade etmiştir. Rahner'in tezine göre, Hristiyanlık dışı dinlere mensup olanların kurtuluşu İsa Mesih'e bağlıdır. İsa Mesih şu anda gizli olarak onların arasındadır ve onlar farkında olmadan İsa Mesih'in gözetimi altında Tanrı'ya yönelmektedirler. Böylece Rahner, bütün insanların gerçekte birer hristiyan olduğunu iddia etmektedir.

2. Kilise Babalarının Görüşleri. Hristiyanlığın diğer dinlere bakışı konusunda fikir beyan eden ilk kilise babası Aziz Justin'dir (ö. 163). Justin, İsa'dan önceki yahudilerin kurtuluşunun mümkün olduğunu belirtmiş ve bu görüşünü "hikmet, kelâm, akıl" anlamlarında kullandığı "logos" kavramıyla temellendirmiştir. Buna göre logos doğrultusunda hareket etmiş olan herkes kurtulur; bunlar her ne kadar başka adlarla anılsalar da gerçekte hristiyandırlar. İsa Mesih de logosun bir enkarnasyonudur. II. yüzyılda Aziz Irenaeus, III. yüzyılda Origen ve Clement de İsa'dan önce yaşamış olanların kurtuluşundan söz etmişlerdir; buna paralel olarak ilk yüzyıllardan itibaren İsa'dan sonra yaşayanlar için kilisenin dışında kurtuluşun olmadığı ileri sürülmüştür. Aziz Ignatius (ö. 107), bid'at ehlinin peşinden

gidenlerle hristiyan öğretisinin dışında bir öğretiyi takip edenlerin mutluluğa erişemeyeceğini belirtir; Aziz Irenaeus ve Origen gibi ilk dönem kilise babaları da İsa'dan sonra yaşayanların kurtulabilmesi için kiliseye dahil olmaları gerektiğini vurgular. Kilise dışında kalanların kurtulamayacağını bir doktrin haline getiren kişi Kartaca Piskoposu Aziz Cyprianus (ö. 258) olmuş, kilisedeki bölünmeler karşısında, "Kilise dışında kurtuluş yoktur" dogmasını formüle etmiştir. Bunun yanında, azınlık durumunda ve baskı altında oldukları için bu dönemdeki kilise babaları yahudilerle putperestler hakkında bir görüş beyan etmekten çekinmişler; ancak IV. yüzyılda Hristiyanlık Roma'nın resmî dini olup güç kazanınca, "Kilise dışında kurtuluş yoktur" öğretisinin şâmil olduğu alana putperestler ve yahudiler de dahil edilmiştir. Nitekim Aziz Augustine (ö. 430), ayrılıkçı hristiyanların yanında yahudilerin ve putperestlerin de kurtulustan uzak olduklarını belirtmiş, daha da ileri giderek İncil'in mesajını duyma imkânı bulamadığı için Hristiyanlık'tan uzak kalanları da kurtuluşun dışında tutmuş ve bu tutum daha sonra dogma haline getirilmiştir. Zaman zaman bazı teologlar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş olsa da Katolik kilisesinin bu konudaki resmî inancı II. Vatikan Konsili'ne kadar aynı çizgide devam etmiş, bütün papalar, "Kilise dışında kurtuluş yoktur" öğretisinin önemini hatırlatmışlar, kilise babaları da sık sık bu öğretiyi tekrarlamışlardır.

3. II. Vatikan Konsili. Katolik kilisesinde bir dönüm noktası sayılması gereken II. Vatikan Konsili'nde, diğer kiliselerle birlikte dünyanın öteki dinlerine daha açık ve pozitif bir yaklaşım gösterilmişler. Konsilde diğer dinler ve onlarla ilişkiler konusunda "Nostra Aetate" (NA) adlı özel bir doküman hazırlanmış, bunun yanında "Lumen Gentium" (LG) ve "Ad Gentes" (AG) gibi dokümanlarda da diğer dinlerin "evrensel kurtuluş planı"ndaki yeri konusunda şu açıklamalarda bulunulmuştur: "Henüz İncil'in mesajını kabul etmemiş olanlar bir şekilde Tanrı'nın halkı sayılır. İlk planda ahid yapılan ve kendilerine vadede bulunan, dahası İsa Mesih'in be-densel olarak içinde doğduğu halk vardır. Ataları sebebiyle bu halk hâlâ Tanrı'nın en yakınıdır. Tanrı'nın kurtuluş planı yaratıcıyı kabul edenleri de kapsar. Bunların başında müslümanlar gelir. Müslümanlar İbrâhim'in imanını paylaşmaktadır. Bizimle birlikte tek ve bağışlayıcı, kı-

yamet gününde insanları yargılayıcı olan Tanrı'ya ibadet etmektedirler. Kendi payına hiçbir suçu olmadan İsa Mesih'in İncil'ini veya onun kilisesini tanımayan, fakat samimiyetle Tanrı'yı arayan ve O'nun lutfuyla içlerinden geldiği gibi O'nun buyruklarını yerine getirmeye çalışan kişiler kurtuluşa erişebilirler". Konsilde dünyanın büyük dinlerinden Hinduizm, Budizm, İslâmiyet ve Yahudilik ismen zikredilerek bunlardan saygıyla söz edilmiş, mensuplarına da saygıyla yaklaşılması tavsiye edilmiştir. Ancak bu, onların kendi bütünlüğü içinde doğruluğunu tanıma anlamına gelmemektedir. Konsil, dinî geleneklerin "Tanrı'nın evrensel kurtuluş planı"nda yeri olduğunu kabul etmekte, fakat bu geleneklerin kurtuluş planında oynadığı rolün tam mahiyeti hakkında teolojik bir açıklama yapmamaktadır. Ayrıca Hristiyanlık dışı dinlerde de mânevî doğruların bulunması sebebiyle bu dinlerle diyaloga girilmesi benimsenmektedir. Karl Rahner'e göre Katolik kilisesi açısından bu büyük bir değişimdir ve II. Vatikan Konsili kararları arasında en önemlisi budur.

4. Katolik Kilisesi ve Kapsayıcı Yaklaşım. Katolik kilisesi, II. Vatikan Konsili öncesinden başlayan bir süreçten itibaren kapsayıcı yaklaşımı benimsemeye başlamış, Hristiyanlık dışındaki dinlerde de kurtuluşun bulunabileceğini kabul etmiştir. Bu kabul, II. Vatikan Konsili sonrasında yayımlanan "Lumen Gentium" ve "Nostra Aetate" dokümanlarında resmî öğreti haline gelmiştir. Bununla birlikte kapsayıcı yaklaşıma karşı çıkanlar da olmuştur. Muhaliflerin itirazları misyonun önemli noktasında yoğunlaşmaktadır. Bunlar, kurtuluşun Hristiyanlık dışındaki dinler vasıtasıyla da elde edilebileceğinin kabul edilmesi durumunda Hristiyanlığı yaymanın ne anlamının kalacağını sormuşlardır. Kapsayıcı yaklaşımın doğurduğu bu problemler karşısında Papalık Dinler Arası Diyalog Konsili 1984 ve 1991 yıllarında iki doküman yayımlama gereğini duymuş, yine 1991'de Papa II. Jean Paul'un "Redemptoris Missio" adlı bildirgesi neşredilmiş, bu dokümanlarda misyonerlik açısından diğer dinlerle ilgili resmî tutum belirlenmiştir.

Kapsayıcı yaklaşım çerçevesinde Hristiyanlık dışı dinlerin mânevî zenginliğini tanıyan ve onların da bir fonksiyonunun bulunduğunu kabul eden kilise bu dinlerin hristiyan mesajıyla tamamlanması gerektiğini de vurgulamıştır. Buna bağlı olarak kilisenin misyon anlayışında önem-

li değişiklikler meydana gelmiştir. Kilise her şeyden önce hristiyan mesajının ulaştırılacağı yerlerin bütün yönleriyle tanınmasını istemiş, Hristiyanlık dışındaki dinleri toptan reddetmek yerine Hristiyanlık inancı açısından bu dinlerdeki eksikliği veya yanlış unsurların tesbit edilerek tamamlanmasını kabul etmiş ve bunu gerçekleştirmeye elverişli yeni misyon metotlarını benimsemiştir. Bu metotların başlıcaları şunlardır: a) **İnancı Açıklama.** Papa II. Jean Paul'un bildirisinde belirttiğine göre inancı açıklama misyonun öncelikli ve sürekli metodudur. İnancın açıklanacak konusu ise İsa'nın gizemli yönleridir. Onun bir kurtarıcı olarak enkarnasyonu, haçta ölümü, dirilmesi, ölü ve diri herkesin yargıcı olarak yüceltilmesi hayatının açıklanacak yönlerini oluşturmaktadır. Bunlar açıklandıktan sonra muhataplar genellikle din değiştirmeye ve İsa Mesih'e inanmaya davet edilirler. b) **Diyalog.** Papa VI. Paul'un 6 Ağustos 1964'te konsilin 2 ve 3. oturumları arasında ilân ettiği "Ecclesiam Suam" adlı bildirgesinde diyalogdan bahsetmesiyle bu kavram konsil dokümanlarına girmiştir. Katolik kilisesi, diğer dinlerin mensuplarıyla birbirini tanımak ve inancı paylaşmak için diyaloga girmek durumundadır. Çünkü kilise bütün insanlık içindir; dolayısıyla diyalog bütün insanları kurtuluşa ulaştırma diyalogudur. Katolik kilisesi, dinler arası diyalogu hristiyanlaştırma misyonunun bir aleti olarak kullandığını açıkça belirtmekten kaçınmamış, bu tutumuyla misyonerlerdeki kapsayıcı yaklaşım etrafında oluşan tereddütleri de gidermeye çalışmıştır. c) **Enkültürasyon.** Bu terimi Katolik kilisesinin yeni misyon anlayışına ilk defa J. Masson sokmuştur. Pek çok Katolik teologu tarafından ele alınan bu terim, 1979'da Papa II. Jean Paul'un "Catechasi Tradendae" adlı bildirgesinde kullanması sonucunda teolojik bir mahiyet kazanmıştır. Teoloji sözlüklerinde enkültürasyon, "İncil'in mesajını dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan halkların sahip olduğu kültürlere uygun hale getirme" şeklinde tarif edilmektedir. Buna göre enkültürasyon "inanç-kültür diyalogu ve uzlaşması" anlamına gelir. Bu metot sistemli bir şekilde ilk defa II. Vatikan Konsili'nde gündeme gelmiştir. "Ad Gentes" adlı dokümanda bu konuda özetle şöyle denilmektedir: "Mahallî kiliseler, halkların sahip olduğu bütün zenginlikleri tesbit etmek ve bunlara sahip çıkmak durumundadır. Çünkü bu zenginlikler hristiyan olmayan halklara Tanrı tarafından ödünç verilmiştir". "Re-

demptoris Missio"da da yeni kültürlere karşı Hristiyanlık lehine istismarcı yaklaşımı yansıtan bir enkültürasyon tanımını şöyle yapılmaktadır: "Enkültürasyon, otantik kültürel değerlerin Hristiyanlıkla bütünleşmek suretiyle aslı bir değişime uğraması ve Hristiyanlığın çeşitli beşerî kültürlere sokulmasıdır". Bildirgenin sahibi Papa II. Jean Paul, misyonerlerin sahip oldukları kültürel sınırları aşarak kendilerini gönderildikleri çevreye iyice uydurmaları, çalıştıkları bölgenin dilini öğrenmeleri, mahallî kültürün en önemli özelliklerini tanımaları ve yaşayarak doğrudan o çevrenin değerlerini keşfetmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu metot, bugün Hindistan'da ve geleneksel dinlerin yaygın olduğu Afrika ve Okyanusya gibi bölgelerde uygulanmaktadır. d) **Kurtuluş ve Bağımsızlık Hareketlerine Katılma.** Katolikler, II. Vatikan Konsili'nde ve sonrasında belirledikleri misyon stratejileri çerçevesinde Marksist ideolojileri kilise öğretisine ve misyonerliğe adapte etmeye çalışmışlardır. Buna bağlı olarak kilise, Hristiyanlık öğretisini insanlara ulaştırılabilmenin yolu olarak gördüğü Marksist ideolojileri ve metotları kullanmakta bile sakınca görmemiştir. Enkültürasyon anlayışı gereğince Hindistan'da bir Hindü Sannyasin olarak yaşayıp misyonerlik yapan Cizvit rahip gibi Latin Amerika'da bir elinde İncil, diğer elinde silâh taşıyan sosyalist gerilla rahipler ortaya çıkmış ve misyonerlik yapmışlardır.

c) **Hristiyanlığın Yahudiliğe Bakışı.** Katolik kilisesinin Yahudiliğe ve İslâm'a bakışı diğer dinlere bakışına nazaran farklılık gösterir. Çünkü bu üç din arasında menşee iddiası bakımından ortaklık söz konusudur. Bunun yanında her üç dinde teolojik bakımdan da ortak noktalar bulunmaktadır. Fakat bu ortak noktalar, üç din arasında en son ve mükemmel tek dinin tesbiti konusunda tartışmalara sebep olmuştur. Hristiyanlığın birinci derecede önem verdiği din Yahudilik'tir. Bunun en önemli sebebi İsa'nın Ferisî geleceğine göre yetişmiş bir yahudi olmasıdır. Ayrıca ilk hristiyanlar da yahudi kökenlidir. Yine Hristiyanlık yahudi kutsal metinlerini kendi kutsal metinleri olarak görmektedir. Hristiyanların Yahudiliğe bakışı iki kısımda incelenebilir:

1. **Çatışma Dönemi.** İlk dönemde yahudilerin İsa'ya ve onun öğretilerine şiddetle muhalefet etmesi, Yahudiliğe ve yahudilere karşı olumsuz bir tavrın doğmasına yol açmıştır. Bu tavır, başta İnciller olmak üzere bütün hristiyan kutsal me-

tinlerine yansımıştır. Özellikle Helenistik anlayışın Hristiyanlığa hâkim olmasından sonra kaleme alınan ve İskenderiye okulunun Helenistik felsefesini yansıtan Yuhanna İncili'nde bu durum çok daha belirgindir. Sinoptik İnciller'de, "Tevrat'tan bir nokta bile yok olmayacak" denilirken (Matta, 5/18) Yuhanna'da yer alan, "Sizin şeriatınızda yazılıdır" cümlesiyle Hristiyanlığın Yahudilik'ten ayrı bir inanç sistemi olduğu ortaya konmuştur. Bunu pekiştirmek için havârilere aslı İbrânce olan isimleri Yunanca'ya çevrilmiştir. Matta'da, Romalı vali Pontus Pilatus'un haça germeleri için İsa'yı Romalı askerlere verdiği ifade edilirken (Matta, 27/26-27) Yuhanna'da yahudilere teslim ettiği belirtilmiştir (Yuhanna, 19/16). Bu sebeple yahudiler hristiyan dünyasında bütün nesiller boyunca Tanrı katili olarak görülmüş ve onlara büyük bir kin beslenmiştir. İlk dönemin İnciller'e de yansıyan bu olumsuzluğuna rağmen mâbedin 70 yılında Romalılar tarafından yıkılışına, hatta Bar Kohba isyanına (133-135) kadar Hristiyanlığın Yahudilik'le bağı devam etmiştir. Bu olaylardan sonra hristiyanlar Yahudiliğe karşı ilâhî hoşnutsuzluğun eserlerini görmüş ve tedricen Yahudilik'ten uzaklaşmaya başlamışlardır. Yahudi olmayan hristiyanların (Goyim) kilisede lider pozisyonuna yükselmesi Yahudilik'ten kopma sürecini daha da hızlandırmıştır. İznik Konsili'nde (325), hristiyan Paskalya bayramı yahudi Fısıh bayramı ile aynı güne rastladığından Paskalya'nın gününü değiştirilmiştir. Laodikya Konsili'nde (343-348) hristiyanların Şabat'ı kutsal gün olarak kutlamaları yasaklanmış, sadece pazar kutsal gün ilân edilmiştir. Floransa Konsili'nde (1442), Katolik kilisesi dışında kalan diğer hristiyan gruplarla birlikte yahudilerin de ebedî cehennemle cezalandırılacağı belirtilmiştir. Hristiyanlığın zamanla yayılıp güçlenmesinden sonra hristiyanların Yahudiliğe ve yahudilere karşı uygulamaya başladıkları baskılar kilise tarafından bazı teolojik esaslara dayandırılmıştır. Şöyle ki: a) Tekvîn (49/10), İşaya (7/14) ve kutsal kitabın diğer birçok pasajında haber verilen Mesih Nâsıralı İsa'dır. b) İsrâilîoğulları'nın seçilmişliği onların işledikleri günahlar sebebiyle kiliseye geçmiştir. Pavlus, İbrâhim'in gerçek neslinin yahudiler değil hristiyanlar olduğunu söylemiştir. c) İsa'nın haça gerilmesinin cezası olarak Kudüs'teki mâbed yıkılmıştır. Bu Tanrı'nın İsrâil halkını reddettiğinin ifadesidir. d) Pavlus'un tasarufuyla yahudi şeriatı neshedilmiştir.

Başlangıçta sadece teolojik gibi görünen kilise baskılarının gerekçeleri zamanla ön yargılara dönüşerek kitlelere mal olmuş, bu da hristiyan toplumlarında yahudi düşmanlığının bir gelenek halini almasına yol açmıştır. Bu düşmanlık geleneğine, reform çağında ortaya çıkan milliyetçi boyutla aydınlanmanın sonuçlarından olan Avrupa merkezîyetçiliği anlayışının doğurduğu düşmanlık duygularını da eklemek gerekir.

2. Uzlaşma Dönemi. Hristiyanların Yahudiliğe ve yahudilere karşı baskıcı tutumu bütün şiddetiyle II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiş ve kilise İsrail Devleti'nin kurulmasını aktif bir şekilde önlemeye çalışmıştır. Bu çabalara rağmen İsrail Devleti'nin 1948'de gerçekleşen kuruluşu kilisede şaşkınlık yaratmıştır. Bu, ya kısa süreli bir durum olarak değerlendirilecek ya da Katolik teolojisinde köklü bir değişikliği yapılmasını gerektirecekti. Gelişmelerin ikinci ihtimal doğrultusunda bir seyir takip etmesi ve Katolik kilisesinin yahudilere karşı tutumunu değiştirmesinin sebepleri hakkında yahudi araştırmacılar şunları kaydetmektedir: Nazi zulmünün kilise üzerindeki etkisi, ekümenik hareketin hristiyanları yahudilerle ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye yöneltmesi, İsrail Devleti'nin hristiyanlarca Batı demokrasisinin Yakınoğu'daki kalesi olarak görülmesi. Bu etkenler, kilisenin Yahudilik ve yahudiler hakkındaki geleneksel teolojik anlayışını gözden geçirmesini sağlamış; bunun ilk pratik sonucu olmak üzere II. Dünya Savaşı sırasındaki olaylar eleştirilerek teolojik antisemitizmin yahudilere karşı sürdürülen zulme kaynaklık etmemesi gerektiği söylenmeye başlanmıştır. Ardından ilk olarak 1947'de hristiyanlar yahudilerle bir araya gelmiş ve kiliselerin yahudilere karşı tavrını değiştirmesi on maddelik bir bildirgeyle karar altına alınmış, 1950'nin sonundan itibaren Katolik kilisesiyle İsrail arasında bir yakınlaşma süreci başlatılmıştır. Ancak Vatikan'ın İsrail'e karşı tutumunda ilk ciddi değişiklik 1956'da meydana gelmiştir. İsrail hükümetinin Katolik kutsal mekânlarına yeni yollar açması üzerine Nâsıra'da (Nazareth) Ortadoğu'nun en büyük Katolik kilisesini yapmayı kararlaştıran Vatikan ihaleyi de İsrail'in bir müteahhitlik firmasına vermiştir. Yahudilere karşı tavrın değişmesini sağlayan harekete öncülük ettiği için yahudilerin "iyi John" (John the good) dedikleri Papa XXIII. John 1958 yılında bir reform başlatarak Katolik, Ortodoks,

Protestan ve yahudiler arasında ekümenik birliğin sağlanması için faaliyete girişmiş ve bu amaçla 1960'ta Hristiyan Birliğini Sağlama Sekreteryası'nı kurdurmuştur. Hristiyan Birliğini Sağlama Sekreteryası'nın başlıca üç hedefi vardı: Hristiyan birliğini sağlamlaştırmak, dinî özgürlüğü garanti altına almak ve yahudilerle diyalogu güçlendirmek. Sekreteryanın 1960'ın sonlarında hazırladığı, daha sonra tartışılıp gözden geçirilen yahudi deklarasyonu II. Vatikan Konsili'nin diğer dinlerle ilgili kararlarına temel oluşturmuştur. diğer dinler ve kültürler hakkında Katolik kilisenin tavrını belirlemek için hazırlanan Nostra Aetate'de diğer dinlerin mensupları arasında en çok yahudilere yer verilmiş, 4. maddenin giriş kısmında kilisenin yahudilerle tarihî bağı üzerinde durulmuş, ortak mirastan bahsedilmiştir. Yahudilerle olan teolojik problemlerin ele alındığı kısımda Pavlus'un mektuplarına atıfta bulunularak yahudilerin, İnciller'i kabul etmeseler de Tanrı'nın sevgili kulları oldukları hatırlatılarak onlara karşı saygılı olunması gerektiği vurgulanmıştır. Yuhanna İncili'ndeki, yahudileri İsa'nın kâtili olarak lânetleyen pasajlara da yeni bir yorum getirilerek bu ifadelerin sadece o zamanda bu işi yapan yahudileri kastettiği belirtilmiştir. Ekim 1974'te Vatikan Katolik-yahudi ilişkileri komisyonunu kurdurmuş, Ocak 1975'te bu komisyon Nostra Aetate'nin 10. yılı münasebetiyle hazırladığı dokümanda hristiyanların yahudilere yaklaşımını somut hale getirmiştir. Buna göre Katolik kilisesi, II. Dünya Savaşı'ndaki hatasını kabul edip geçmişin unutulması parolasıyla yahudilerle diyalog ve hoşgörü dönemini başlatmakla birlikte hiçbir zaman misyonerliği elden bırakmamıştır. Kilise bir yandan yahudilerle diyalogun yollarını araştırarak, öte yandan da misyonerlik faaliyetlerini devam ettirecektir. Bu yüzden yahudiler kilisenin diyalog yaklaşımına da ima şüpheyle bakmışlardır. Nitekim muhafazakâr Amerikan yahudilerinin önde gelen teologu Jacop Neusner, hristiyan-yahudi diyalogunu gerçekte diyalog değil bir monolog olarak görmektedir.

D) Hristiyanlığın İslâm'a ve Müslümanlara Bakışı. Hristiyanlığın İslâm'a bakışı Yahudiliğe bakışından farklıdır. Yahudilik her şeyden önce Hristiyanlığın temelini oluşturur. Eski Ahid hristiyanlar için de kutsaldır. Kilisenin Yahudilik'le kurduğu bu tarihî bağ İslâm için söz konusu değildir. Öte yandan kemiyet yönün-

den kilisenin karşısında duran en önemli güç İslâm'dır. Hristiyanlığın İslâm'a bakışını şekillendiren temel unsurları bu iki tarihi sebeple ilişkilendirmeden düşünmek mümkün değildir. Bununla birlikte, "Kilise dışında kurtuluş yoktur" ilkesi her iki dini de Hristiyanlığın karşısında teolojik anlamda eşitlemektedir.

1. II. Vatikan Konsili Öncesinde Hristiyan-Müslüman Münasebetleri. Hristiyanların müslümanlarla ilk teması Hz. Peygamber'in İslâmiyet'i tebliğ ettiği dönemlere kadar gitmektedir. Arapça konuşan Necranlı hristiyanların Medine'ye gelerek Resûl-i Ekrem'le tartışmalarını (631) ilk hristiyan-müslüman diyalogu olarak değerlendirmek mümkündür. İslâmiyet Yunanca konuşan hristiyanların topraklarına girince ilk ciddi tartışmalar başlamıştır. Doğulu hristiyan teologlar İslâmiyet'le ilk karşılaşmalarında onu Hristiyanlık içinde ayrılıkçı (heretik) bir hareket olarak görmüşler, fakat bu dini daha yakından tanıyınca farklı bir inanç sistemi olduğunu farketmişler ve Hristiyanlığı ona karşı savunmaya çalışmışlardır. Bu arada İslâm'a hücum ederek Hz. Muhammed'i olumsuz sıfatlarla tanımlamaya kalkmışlar ve ona birtakım ahlâkî zaaflar isnat etmekten çekinmemişlerdir. Batı hristiyanları ise VIII. yüzyılda İspanya'nın, IX. yüzyılda Sicilya'nın müslümanlar tarafından fethedilmesi sırasında ilk defa, kültürce kendilerinden çok daha üstün olan ve büyük bir askerî güce sahip bulunan müslümanlarla karşılaşmışlar ve kendileri açısından bunun büyük bir tehlike olduğunu gördüler. Öte yandan Haçlı seferleri sırasında hristiyan âlimler İslâm'ı daha yakından tanıma imkânı buldular; fakat bu bilgilenme neticesinde İslâm'ı Avrupa'ya olduğu gibi tanıtmaktan ziyade çarpıtılmış bir İslâm ve müslüman imajı sunmayı tercih ettiler. Onların İslâm'la ilgili iddia ve isnatları şu noktalarda toplanıyordu: a) İslâmiyet çok sayıda asılsız inanç içermekte ve gerçekler bile bile çarpıtılmaktadır. b) İslâm kılıçla yayılmış bir şiddet didir. c) Muhammed şehvet düşkünü, sahte bir din kurucusudur; şeytanın bir temsilcisi veya aletidir. Daha sonraki dönemlerde İslâmiyet, Hz. Muhammed ve müslümanlar hakkında nisbeten daha ılımlı yaklaşımlar sergilenip özellikle şarkiyat çalışmalarıyla daha sağlıklı tesbit ve değerlendirme yapanlar olmuşsa da II. Vatikan Konsili'ne kadar hristiyanların İslâm ve müslümanlar hakkındaki olumsuz bakışları devam etmiş, Albert Pigge, Juan De Lugo

gibi birkaç hristiyan teologunun İslâmiyet lehindeki görüşleri ferdi kalmanın ötesine geçememiştir.

2. II. Vatikan Konsili ve Sonrasında İslâm ve Müslüman Anlayışı. Bu konsilin "Nostra Aetate" ve "Lumen Gentium" adlı dokümanlarında ilk defa olarak müslümanlardan, onların inanç ve ibadetlerinden bahsedilmiş ve bu konuda olumlu ifadeler kullanılmıştır. Dokümanlarda müslümanlarla ilgili ifadelerin yer almasının sebebi, konsil sırasında papalığa seçilen VI. Paul'un 6 Ağustos 1964'te yayımladığı "Ecclesiam Suam" adlı bildirgedir. Burada papa, kilisenin Hristiyanlık dışındaki dinlerle diyaloga girmesini tavsiye ederken özellikle yahudilerden ve müslümanlardan bahsetmekte, müslümanların dininin takdire şayan olduğunu, Tanrı'ya ibadetlerinde iyi ve doğru şeylerin bulunduğunu belirtmektedir. Fakat bu arada doğru ve gerçek tek dinin Hristiyanlık olduğunu vurgulamayı da ihmal etmemiştir. 21 Kasım 1964'te kabul edilen Lumen Gentium'da müslümanlarla ilgili olarak şu cümleler yer almaktadır: "Kurtuluş planı yaratıcıyı kabul edenleri de kapsar. Bunların başında müslümanlar gelir. Onlar İbrâhim'in imanını paylaşırlar ve bizimle birlikte tek ve bağışlayıcı, hüküm gününde insanları yargılayacak olan Tanrı'ya ibadet ederler". Lumen Gentium'daki bu metin 28 Ekim 1965'te kabul edilen Nostra Aetate'de şu şekilde genişletilmiştir: "Kilise müslümanlara da saygıyla bakar. Onlar tek, hay ve kayyûm, merhametli, kâdir-i mutlak, göğün ve yerin yaratıcısı, insanlara hitap eden Tanrı'ya ibadet ederler. Müslümanlar, kendi inançlarıyla derinden bağ kurdukları İbrâhim'in Tanrı'ya teslim olması gibi bütün benlikleriyle Tanrı'nın emirlerine boyun eğmeye çalışırlar. Her ne kadar Tanrı olarak kabul etmeseler de İsa'ya bir peygamber olarak saygı gösterirler. Aynı zamanda onun bâkire annesini de yüceltir ve onu samimiyetle anarlar. Ayrıca Allah'ın, yeniden diriltilecek bütün insanların yaptıklarının karşılığını vereceği hüküm gününü beklerler. Bundan dolayı ahlâkî hayata saygı duyarlar ve değer verirler. Tanrı'ya özellikle dua, oruç ve sadaka yoluyla ibadet ederler. Hristiyanlarla müslümanlar arasında asırlar boyunca pek çok olay meydana gelmiştir. Vatikan Konsili taraflara geçmişi unutmalarını, karşılıklı anlaşma için samimi gayret göstermelerini, insanlığın menfaati uğruna barışı, özgürlüğü, sosyal adaleti ve ahlâkî

değerleri birlikte koruyup ilerletmelerini tavsiye eder."

Bu kararların uygulanması çerçevesinde kilise, yahudilerle olduğu gibi müslümanlarla da diyalogun alanlarını ve metotlarını belirtmek için çalışmalarını sürdürmüştür. Bu amaçla, şimdiki adı Papalık Dinler Arası Diyalog Konsili olan Hristiyanlık Dışı Dinler Sekreteryası bünyesinde 1974 yılında kurulan Katolik-Yahudi İlişkileri Komisyonu ile birlikte bir de İslâm Komisyonu kurulmuştur. Doküman-da benimsenen bu yaklaşıma rağmen yine de müslümanların Tanrı'nın evrensel kurtuluş planına dahil edilmesi, onların kendi İslâm inançları içinde kalarak kurtulabilecekleri anlamına gelmemekte, İslâm kurtuluş vasıtası olarak görülmemekte, müslümanlar Hristiyanlık inancına çağırılarak kurtarılması gereken halklar arasına dahil edilmektedir.

E) Hristiyanlığın Hinduizm ve Budizm'e Bakışı. Hristiyanlığın Hinduizm ve Budizm'le ilişkisi Yahudilik ve İslâm'la olan ilişkisinden tamamen farklıdır. Hristiyanlık'la bu Doğu dinleri arasında bir çatışma veya rekabet olmadığından aralarında bir düşmanlıktan da söz edilemez. Fakat XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hinduizm'le Budizm'in Batı ülkelerine girmesiyle durum değişmiştir. Batılı gençler kendi ülkelerinde kaybettikleri değerleri Doğu'da aramaya başlamışlar, bu dinlerin öğretilerine ve pratiklerine ciddi olarak ilgi duymuşlardır. Bu durum kiliseyi bir tepkiye itmıştır.

1. Katolik-Hindü Münasebetleri. İddia edildiğine göre Hindistan'da ilk kiliseyi İsa'nın havâirilerinden Mar Thomas Slea-ha kurmuştur. "Thomas hristiyanları" denilen bu ilk hristiyanların bilinen tarihi 189'a dayanmaktadır. Fakat hristiyan Avrupa'nın Doğu ve Uzakdoğu ile ilgisi çok daha geç dönemlerde gelişmiştir. Avrupa ticaret kolonileri 1600'lerden itibaren Hindistan'a girmeye başlayınca misyonerler de Hindistan'a yönelmişlerdir. Sömürgeci Portekizliler'in himayesi altında Katolik Fransiskanlar, Dominikenler ve özellikle Cizvitler Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Danimarkalı ve Alman Protestanlar ile Anglikanlar da misyonerlik faaliyetleri başlatmışlar, bu misyonerler bir bakıma modern Hindoloji araştırmalarının da öncülüğünü yapmışlardır. 1820-1920 arası, Avrupalı bilim adamlarının Hint kültürünü modern araştırmalar çerçevesinde Batı'ya tanıttıkları asır olmuştur.

2. Hinduizm Üzerinde Enkültürasyon Çalışmaları. Katolik misyonerler Hindular arasında Hristiyanlığı yaymak için çeşitli metotlara baş vurmuşlardır. Bunlardan biri de enkültürasyondur. II. Vatikan Konsili'nde Katolik kilisesini misyon metotları içine dahil eden enkültürasyon çalışmaları için Hindistan bugün pilot bölge durumundadır. Enkültürasyonun Hindistan'daki ilk uygulayıcısı Roberd de Nobili'dir (ö. 1656). Hindular'ın Brahmanlar'a aşırı bağlılıklarını gören Nobili, İncil'in mesajını daha anlaşılır kılmak için bir Brahman gibi yaşamaya başlamış, böylece Latin Hristiyanlığı'nı Hint kültürüyle uzlaştırmaya çalışarak bir Hindü-hristiyan hayatı sürdürmüştür. Bazı hristiyan tarihçileri onun yüz binlerce Hindü'yu hristiyanlaştırdığını belirtmektedir. Ancak Cizvit Nobili'nin bu metodunu o dönemde Katolik kilisesi tasvip etmemiş ve Nobili Roma engizisyonu tarafından mahkûm edilmiştir. Robert de Nobili'nin mahkûmiyetinden üç asır sonra toplanan II. Vatikan Konsili'nde belirlenen yeni yaklaşıma göre enkültürasyon Katolik kilisesinin resmî görüşü olmuştur. Kilise, diğer dinler hakkında olduğu gibi Nostra Aetate dokümanında Hinduizm'den övgüyle bahsetmiş ve onun da kurtuluşu arama yollarından biri olduğunu belirtmiştir. Kilisenin daha önce paganizm diye tanıttığı Hinduizm, II. Vatikan Konsili dokümanlarında gerçek bir Tanrı'ya yöneliş sembolü, Yahova'nın Mûsâ ile olan ahdinden önceki kozmik vahyin bir ürünü olmuştur. Kilise Hindular'ın dinlerinde ve kültürlerinde mevcut olan mânevî ve ahlâkî değerleri koruyacak, hristiyan öğretisi çerçevesinde geliştirip tamamlayacaktır. Misyonerliğin amacı, Hinduizm'deki gizli Mesih'i ortaya çıkararak Hindular'ın onların kurtuluşu için kanını döken İsa'nın ahdine ortak yapmaktır. II. Vatikan Konsili sonrasında Hindü kültürü övülmeye, hristiyan inancıyla Hindü kültürü arasında diyalogun sağlanması için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Enkültürasyon teolojisi çerçevesinde Katolik teologlar, Hindü kültürüyle Hristiyanlık inancının nasıl uzlaştırılabileceği konusunda çalışmalar yapmışlardır. Bu arada bazı misyonerler Hindü Sannyasinler gibi giyinmeye, et yememeye, kuru zeminlerde yatmaya, Hindü ibadet elbiseleriyle ibadet etmeye başlamışlardır. Konsilin ardından geliştirilen bu plan çerçevesinde Hinduizm'den ve Hint kültüründen hristiyan litürjisine adapte edilecek alanlar şu şekilde belirlenmiştir: a) Hindü meditasyon-

nu, ilâhi ve âyinleri, bunlarla ilgili jest, mimik ve dekorasyon gibi dış litürjik elementler; b) Çiçek, ışık, gün doğumu ve gün batımıyla ilgili tabiatla iç içe geleneksel Hindû âdetleri; c) Hindû kutsal metinlerinin litürjik okunuşu, okuyucunun hal ve tavırları, Vedalar'dan uygun metinlerin seçilmesi. Bu unsurların Hint Hristiyanlığı'na adapte edilmesi veya Hinduizm'deki bazı unsurlarla Hristiyanlık'taki unsurların uzlaştırılması için çalışmalar yapılmıştır. Meselâ Hristiyanlık öğretisinin temelini oluşturan "Tanrı'nın bedenleşmiş kelâmı Mesih" inancının karşılığı Hinduizm'de de aranmış, Tanrı Vişnu'nun hulûl edip bedenleşmiş şekli (avatara) olan Krişna inancının Hristiyanlık'taki Mesih inancına tekabül ettiği sonucuna varılmıştır. Fakat Katolik Hindû litürjik unsurları üzerindeki bu enkültürasyon çalışmaları Hindûlar'ın tepkisine yol açmış, Hindûlar Hristiyanlığın bu şekildeki faaliyetlerine devamlı olarak şüpheyle bakmışlardır.

3. Katolik-Budist Münasebetleri. Hristiyanların Budistler'le ilk ciddi temasları Ortaçağ'da başlamıştır. Heretik olarak nitelendirilip baskı uygulanan Nestûrîler, Küçük Asya'dan Hindistan'ın ötesine Orta Asya'ya kadar gitmişler, Nestûrî papazları VII. yüzyılda İç Asya topraklarını geçerek Çin'e varmışlardır. Hristiyanların Budistler'le daha sonraki ilişkileri Fransiskan, Dominiken ve Cizvit misyonerleri vasıtasıyla olmuştur. Moğollar döneminde ilk Dominiken ve Fransiskan misyonerlerinin açtıkları kapıdan diğer misyonerler Asya topraklarına akın etmişler, bunlardan birçoğu İç Asya'dan Çin'e kadar varmışlardır. Onların faaliyetleri neticesinde Hristiyanlığa girenlerin sayısı artmış, Pekin'de ve Çin'in diğer büyük şehirlerinde piskoposluklar kurulmuştur. Daha sonra Cizvitler Hindistan'ın Goa şehrinde umumi misyon merkezini kurmuşlar, Hindistan halkına İncil'i öğretmeye başlamışlar ve sonuçta Goa Uzakdoğu'ya yönelik misyoner faaliyetlerinin merkezini oluşturmuştur. Portekizlilerin 1542'de tesadüfen Japonya'nın Satsuma eyaletinin sahillerine uğramasının ardından ilk olarak Cizvit misyoneri Francis Xavier Japonya'ya gitmiş, ancak Japonca bilmediği ve Hristiyanlık Japon kültürüne uygun olmadığı için Xavier Japon toplumunu hristiyanlaştırmada pek başarılı olamamıştır. Hristiyanların, Budistler'in ekonomik hayatları için tehdit oluşturması yüzünden Japon Budistleri de Hristiyanlığa karşı tavrı almışlardır. Katolik misyo-

nerleri, tamamen bâtıl inanç ve uygulamalardan ibaret bir putperestlik olarak gördükleri Budizm'i ilk zamanlarda ciddiye almamışlardır. Nihayet Katolik misyoneri A. Villion (ö. 1932) Japonya'ya gince Kobe'de Şin Budist rahipleriyle temas kurdu, Budist inançlarını öğrenmeye koyuldu; Budizm'in litürjik yapısının Katoliklik'le benzerlikler taşıdığını tesbit etti ve bunları Hristiyanlığa adapte etmeye çalıştı. Katolik misyonerlerine göre Budizm doktrin bakımından Hristiyanlık'tan aşağıdadır; bir yaratıcı Tanrı fikrinin yoksun olup şeytanın dinidir. Katolikler'in Budizm hakkındaki bu yaklaşımları II. Vatikan Konsili'nden sonra değişmiştir. Bu konsilde bütün diğer dinler gibi Budizm de övülmüş ve onun da hakikati arama yollarından biri olduğu belirtilmiştir. Nostra Aetate dokümanında Hinduizm'in ardından Budizm'le ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir: "Budizm bu değişen dünyanın temel yetersizliklerinin farkındadır. Bu din, insanların din-dar ve güvenilir bir ruh içinde mutlak özgürlüğe veya kendi gayretleriyle ya da yüce bir yardımla yüce aydınlığa ulaşabilecekleri bir yol öğretir." Aynı dokümanda, diğer dinlerle birlikte Budizm hakkında da Katolik kilisesinin bu dinlerdeki kutsal ve gerçek olan hiçbir şeyi reddetmediği, onlara saygıyla baktığı belirtilmiştir. II. Vatikan Konsili neticesinde belirlenen bu yeni strateji çerçevesinde Katolikler Budistler'le de diyalog arayışlarına girdiler. 1964 yılında kurulan Hristiyanlık Dışı Dinler Sekreteryası'na 1971'de Asya dinleri bölümü ilâve edildi. Bu bölüm, Budistler'le diyalogun imkânı ve alanları konusunda "Budizm'le Buluşmaya Doğru" başlıklı bir doküman hazırladı. Sekreteryaya Budistler'le pek çok diyalog toplantısı düzenledi. Ancak Katolik kilisesi, her ne kadar Budizm'i ve diğer dinleri insanlığın kurtuluşu arama yolları diye tanımlasa da mutlak kurtuluşun aracı olarak İsa Mesih'i tanımaktadır.

Sonuç olarak II. Vatikan Konsili dokümanlarına göre kurtuluşun evrensel aracı (sakramenti) İsa Mesih'in bedenini temsil eden kilisedir. Vaftiz olup kurtuluşun tek aracı İsa Mesih'le ve dolayısıyla onun bedenini temsil eden kilise ile birleşmeyen kimsenin kurtuluşu mümkün değildir. Katolik kilisesi II. Vatikan Konsili öncesinde ilkel olarak gördüğü Yahudiliğin, İslâm'ın, Hinduizm'in ve Budizm'in müntesiplerini "Tanrı'nın evrensel kurtuluş planı"na katmış, bu dinlerin bugün hâlâ mânevî fonksiyonları bulunduğunu kabul

etmiş, fakat Hristiyanlığın tek gerçek kurtuluş dini olduğu iddiasından vazgeçmemiştir. Diyalogun hristiyan öğretisi çerçevesinde "kurtuluş diyalogu" olduğunu açıklayan Papalık Dinler Arası Diyalog Konsili, "hristiyan mesajının diğer kültürler içinde enkarnasyonu" anlamına gelen enkültürasyonu teşvik etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

- H. J. Schopes, *The Jewish-Christian Argument: A History of Theologies in Conflict* (trc. D. E. Green), London 1961, s. 20-52; P. E. Lapide, *Three Popes and the Jews*, New York 1967, s. 272-273; A. Gilbert, *The Vatican Council and the Jews*, The World Publishing Company, New York 1968, s. 107-108; L. Trepp, *A History of Jewish Experience*, New York 1973, s. 138-140; R. Panikkar, *The Intrareligious Dialogue*, New York 1978, s. XVIII; *The Attitude of the Church Towards the Followers of the Other Religions, Reflections and Orientations on Dialogue and Mission*, Pentecost 1984; A. Kolatch, *The Second Jewish Book of Why*, New York 1985, s. 83-84; *The Christian Faith in the Doctrinal Documents of the Catholic Church* (ed. J. Neuner - J. Dupuis), London 1986, s. 285; P. F. Knitter, *No Other Name, A Critical Survey of Christian Attitudes Toward the World Religions*, New York 1986, s. 82-84, 125-134, 155-156; *The Catholic Catechism* (ed. D. W. Wuerl v.dğr.), New York 1986, s. 91; N. R. Thelle, *Buddhism and Christianity in Japan From Conflict to Dialogue*, Honolulu 1987, s. 5-7, 16, 27, 61-62, 74-77; R. Neudecker, "The Catholic Church and the Jewish People", *Vatican II: Assessment and Perspective* (ed. R. Latourelle), New York 1989, III, 282-283; S. R. Goel, *History of Hindu Christian Encounter, Voice of India*, Delhi 1989, s. 13-14, 326-327; J. P. Brennan, *Christian Mission in a Pluralistic World*, Trowbridge 1990, s. 7-14; M. Borrmans, *Guidelines for Dialogue Between Christians and Muslims* (trc. R. M. Speight), New Jersey 1990; W. Montgomery Watt, *Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık* (trc. Turan Koç), İstanbul 1991, s. 21; F. Arinze - J. Tomko, "Dialogue and Proclamation: Reflections and Orientations on Interreligious Dialogue and Proclamation of the Gospel of Jesus Christ", *Bulletin: Pontificium Consilium Pro Dialogo Inter Religiones*, sy. 77, Vatican 1991 (Ayrı basım); F. A. Sullivan, *Salvation Outside the Church*, New York 1992, s. 14-25, 69, 104, 171-173, 183; *Vatican Council II: The Conciliar and Post Conciliar Documents* (ed. A. Flannery), New York 1992, s. 357-358, 366-368, 738-742, 823-824, 913; H. Küng v.dğr., *Christianity and the World Religions: Paths of Dialogue With Islam, Hinduism and Buddhism* (trc. P. Heinegg), Finland 1993, s. 137, 157, 162-163, 283, 307; A. Shorter, *Toward a Theology of Inculturation*, New York 1995, s. 92-93; M. Dhavamony, "Theology of Religions", *Following Christ in Mission*, Bombay 1995, s. 245-247; J. Lopez-Gay, "Proclamation", a.e., s. 91-95; Ali İsmâ Güngör, *Vatikan, Misyon ve Diyalog*, Ankara 1997, s. 128-129, 157-158; N. Robinson, "Massignon, Vatican II and Islam as an Abrahamic Religion", *Islam and Christian-Muslim Relations*, II/2, Birmingham 1991, s. 195; G. D'Costa, "Christian Theology and Other Reli-

HİRİSTİYANLIK

gions: An Evaluation of John Hick and Paul Knitter", *Studia Missionalia*, sy. 42, Roma 1993, s. 161; M. Dhavamony, "The Cosmic Christ and World Religions", a.e., s. 179-225; M. L. Fitzgerald, "Other Religions in the Catechism of the Catholic Church", *Islamochristiana*, sy. 19, Roma 1994, s. 29.

BAKİ ADAM

VIII. İSLÂM KAYNAKLARINA GÖRE HİRİSTİYANLIK

A) Kur'an ve Sünnet'te Hristiyanlık. İslâm öncesi diğer ilâhî dinlere olduğu gibi Kur'an ve Sünnet'te Hristiyanlığa da çeşitli açılardan temas edilir; ancak bu dine doğrudan değil mensuplarının adı olan "nasârâ" kelimesiyle atıfta bulunulur. Hristiyanlara mukaddes kitapları sebebiyle "ehlül'l-İncil", kutsal gördükleri haç işaretinden dolayı "ehlüs-salib" adı da verilir. Öte yandan ilâhî din mensuplarının ortak adı olan "ehlül'l-kitâb" teriminin hristiyanlar da dahildir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "naşârâ", "İncil", "ehl" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, "naşârâ", "İncil", "Şalib" md.leri). Kur'an ve Sünnet'te Hristiyanlığın muhtevasıyla ilgili olarak daha çok bu dinin peygamberi İsa, onun getirdiği İncil ve bu dinde sonradan benimsenen ruhbanlık konularının ele alındığı görülür.

1. Hz. İsa. Kur'an-ı Kerim'de Hristiyanlık'la ilgili âyetlerde özellikle vurgulanan husus İsa'nın beşer oluşudur. Âyetlerin pek çoğunda öncelikle İsa'nın Allah'ın kulu ve elçisi olduğu belirtilirken beşeriyetle ilgili tereddütlerin tamamen ortadan kalkması için bazı âyetlerde onun melekler tarafından Meryem'e müjdelenişi, Allah'ın kudretiyle Meryem'in ona hamile kalışı ve dünyaya gelişi anlatılır (Âl-i İmrân 3/45-49; Meryem 19/16-29; el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12). Ayrıca İsa'dan bahsedilirken çok defa "Meryem oğlu İsa" denmesi (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "İsa" md.) onun kulluğunu pekiştirmeye yönelik olmalıdır. Kur'an'da Hz. İsa'nın beşerliliği defalarca zikredildiği gibi onun Allah'ın resulü (en-Nisâ 4/157, 171; el-Mâide 5/19; el-Hadîd 57/27; es-Saf 61/6) ve nebîsi (Meryem 19/30) olduğu da ifade edilir. Diğer peygamberlerden alındığı gibi İsa'dan da Allah'ın risâletini tebliğ edeceğine dair kesin söz alındığı açıklanarak (el-Ahzâb 33/7) kendisine Allah tarafından vahiy gönderildiği (en-Nisâ 4/163; el-Mâide 5/117), bir hidayet ve öğüt vesilesi olmak üzere İncil'in verildiği (el-Mâide 5/46), ayrıca mucizeler ve Rûhulkudûs'le desteklendiği (el-Bakara 2/87, 253) belirtilir. Öte yandan Kur'an'da İsa'nın be-

şikte iken konuşması (Âl-i İmrân 3/46; el-Mâide 5/110; Meryem 19/30), çamurdan kuş yapıp canlandırması, körü ve alacalıyı iyileştirmesi, ölülere diriltmesi, insanların evlerinde yediklerini ve biriktirdiklerini bilmesi (Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110), havârilere gökten sofranın indirilmesi (el-Mâide 5/112-115) gibi olaylar da onun nübüvvetini ispat eden mucizeler arasında zikredilir.

Hz. İsa'nın konumuyla doğrudan bağlantılı olarak üzerinde önemle durulan bir diğer husus da onun ulûhiyetiyle ilgili yanlış inancın reddedilmesidir. Bu bağlamda Kur'an'da hristiyanların sonradan oluşturduğu üç tanrı (teslîs) inancına karşı çıkılır, Allah'ın ulûhiyeti ve birliği hatırlatılarak O'na çocuk nisbet edilmesinin tutarsızlığı dile getirilir (en-Nisâ 4/171; aş.bk.). Zâtın hulûl ettiği üç sıfatlı bir ilâh, üç unsur (ekânîm-i selâse) veya üç ilâh şeklinde anlaşılabilen (krş. Taberî, VI, 313; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 116) teslîs inancına sahip olanların ya da İsa'yı Allah'ın oğlu kabul edenlerin kâfir olduğu uyarısında bulunulur (el-Mâide 5/17, 72-73; et-Tevbe 9/30). Ayrıca çeşitli âyetlerde Allah'ın çocuk edinmeyeceğine ve bu tür iddiaların iftira olduğuna yer verilir (Yûnus 10/68; el-Kehf 18/4-5; Meryem 19/88-89; el-Enbiyâ 21/26; el-Mûminûn 23/91; el-Furkân 25/2). Bir âyetinde Hz. İsa'nın insanlara kendi ulûhiyetini kesinlikle empoze etmediği bizzat onun ağzından aktarılır (el-Mâide 5/116).

Kur'an'da Hz. İsa'nın doğumu dışında hayatına dair herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte hristiyan ilâhiyatında önemli bir yeri bulunan çarmıh meselesine genişçe temas edilmektedir. Bu konuda hristiyanların kesin bilgilerinin bulunmadığına işaret edilerek çarmıh hadisesinin gerçek olmadığı açıkça belirtilir. Ayrıca kişinin başkasının işlediği suçtan dolayı sorumlu tutulamayacağı ilkesiyle (el-En'âm 6/164; en-Necm 53/38-40) hristiyanların kabul ettiği aslı günah inancının yanlışlığı da dolaylı olarak bildirilir.

Muhtelif hadis metinlerinde Hz. İsa'nın Allah'ın kulu olduğu ve ulûhiyetinin söz konusu edilemeyeceği belirtilir (meselâ bk. *Müsned*, I, 282, 296; III, 116, 244, 248; Buhârî, "Rikâk", 51; Tevhîd, 19, 36; Müslim, "İmân", 322, 326-329). Ayrıca mucizelerinden söz edilerek (Buhârî, "Tefsîr", 17/5; Tirmizî, "Şifâtü'l-kıyâme", 10) onun peygamberliği üzerinde durulur. Öte yandan bazı hadislerde cennete girecek olanlar sayılırken Allah'a, resulüne ve âhirete inanmanın yanında İsa'nın Allah'ın

kulu ve resulü olduğuna inanma şartı da zikredilmiştir (Buhârî, "Enbiyâ", 47; Müslim, "İmân", 46).

Hristiyanların Hz. İsa ile ilgili inançları hadislerde de eleştirilmiştir. Kıyamette hristiyanlara neye taptıkları sorulunca "Allah'ın oğlu Mesîh'e" diye cevap verecekleri, bunun üzerine onlara Allah'ın eşinin ve çocuğunun bulunmadığının bildirileceği haber verilmiş (Buhârî, "Tevhîd", 24; "Tefsîr", 4/8; Müslim, "İmân", 302), ayrıca Hz. Peygamber'in, ashabından, hristiyanların İsa'ya yaptıkları gibi kendisini aşırı derecede övmemelerini istediği nakledilmiştir (*Müsned*, I, 23, 24, 47, 55; Buhârî, "Enbiyâ", 48; "Hudûd", 31). Yine bir hadiste Allah'ın kulu İsa'ya rubûbiyet nisbet edilmesinin şirk olduğu belirtilerek (Buhârî, "Talâk", 18) dinde herhangi bir şekilde buna cevaz bulunmadığı açıkça ifade edilmiştir. Hz. İsa'nın âhir zamanda nüzûlüyle ilgili hadislerin mânen tevâtür derecesine ulaştığı iddia edilmişse de (İbn Hacer, VI, 382-384) konu henüz ilmî tartışma çerçevesi içinde bulunmaktadır (bk. İSÂ).

2. İncil. Bazı âyetlerde Hz. İsa'ya hidayet, nur ve öğüt olmak üzere önündeki Tevrat'ı tasdik eden İncil'in verildiği doğrudan ifade edilirken (el-Mâide 5/46; el-Hadîd 57/27) diğer bazı âyetlerde Allah'ın İsa'ya kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğrettiği açıklanır (Âl-i İmrân 3/48; el-Mâide 5/110). Buna göre Hz. İsa'dan hidayet ve irşad hayatında İncil'in yanında Tevrat'tan da faydalanması istenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de İsa'ya verilen tek İncil'den söz edildiği halde bugün hristiyanlarca kabul edilen dört İncil ve Ahd-i Cedîd'in diğer bölümleri zikredilmez. İnciller'in çokluğu ve farklılığı, muhtemelen çeşitli âyetlerde önceki mukaddes kitapların tahrifine yapılan vurgunun sebeplerinden biridir. Çünkü İslâm'a göre Hz. İsa'ya adı İncil olan tek bir kutsal kitap vahyedilmişken mevcut hristiyan kutsal kitapları birden fazladır. Ayrıca Kur'an'daki bazı açıklamalardan İncil'in muhtevasının değiştiği de anlaşılmaktadır. Zira mevcut İnciller'de belirtilen aksine Hz. İsa'nın sadece bir peygamber olduğu (es-Saf 61/6) ve çarmıha gerilmediği (en-Nisâ 4/157) bildirilmektedir. Yine asıl İncil'de ümmî bir resulün geleceği yazılı olduğu halde (el-A'râf 7/157) mevcut metinlerde bu husus yer almamaktadır. Hz. İsa peygamberliği gereği kendisine vahyedilenleri bildirmiş (el-Mâide 5/117), bu hususta bir ihmali olmamıştır. O kavmini sadece Allah'ı rab olarak kabule ve O'na kulluk et-